

РОЗДІЛ І. ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННА СПРАВА

УДК [725.182.728.81](477)

В.В. Вечерський

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПАМ'ЯТОК У КОНТЕКСТІ
УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА
ПРИНЦИПІВ ICOMOS

Стаття присвячена питанням репрезентації, тобто представлення пам'яток культурної спадщини відповідно до вимог українського законодавства, у т. ч. для внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також репрезентації їх на міжнародній арені для включення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Ключові слова: пам'ятка, культурна спадщина, репрезентація, номінація.

Репрезентація пам'яток культурної спадщини в останнє десятиріччя перетворюється в одну з провідних проблем сфери охорони та використання нерухомих культурної спадщини. Особливо нагальною вона стає для історико-культурних заповідників та музеїв-заповідників, оскільки ці заклади культури не можуть (і не зможуть у майбутньому) жити без привернення уваги якнайширших верств суспільства до своїх пам'яток.

Цій проблемі в останні роки присвячено низку публікацій [1; 2], документів міжнародної професійної спільноти [3], а також спеціальний міжнародний документ неабиякого методичного й суспільного значення. Це Хартія ICOMOS про принципи презентації та освітньої роботи на пам'ятках культурної спадщини, підготовлена під егідою Міжнародного наукового комітету ICOMOS з презентації та освітньої роботи на пам'ятках культурної спадщини. Ця хартія ратифікована XVI Генеральною Асамблеєю ICOMOS у м. Квебек (Канада) 4 жовтня 2008 року. Її український переклад вперше був опублікований у збірнику НДІ пам'яткоохоронних досліджень [4, 127-132].

Ця хартія дає **основні визначення**:

Інтерпретація (Interpretation): визначає все розмаїття потенційної діяльності, спрямованої на підвищення суспільної свідомості та покращення розуміння пам'ятки культурної спадщини.

Презентаційна комунікація (Presentation): ретельно спланована комунікація презентаційного змісту, що реалізується за допомогою багатьох технічних засобів, включаючи (але не обов'язково) такі елементи, як інформаційні панелі, музейні стенди, організовані пішохідні маршрути, лекції та екскурсії, мультимедійні аплікації та веб-сторінки.

Презентаційна інфраструктура (Interpretive Infrastructure): стосується фізичних інсталяцій, засобів, територій, пов'язаних з історичною місцевістю або таких, що знаходяться на ній, які можуть певним

чином використовуватися для презентації.

Презентатори пам'ятки (Site Interpreters): це, переважно, співробітники заповідників, музеїв, гідів, журналісти, які пишуть на пам'яткоохоронну тематику, краєзнавці тощо.

Основні визначення цієї хартії доповнюють ретельно опрацьовані **Сім основних принципів**:

Принцип 1: Доступ і розуміння

Принцип 2: Джерела інформації

Принцип 3: Навколишнє середовище і контекст

Принцип 4: Збереження автентичності

Принцип 5: Тривалий підхід (планування)

Принцип 6: Заохочення до участі

Принцип 7: Важливість досліджень, навчання, аналізу.

У цьому контексті невирішеною на сьогодні проблемою є узгодження принципів міжнародних документів з вітчизняним законодавством та особливо – з пам'яткоохоронною практикою.

Відтак мета цієї статті – з'ясувати основні засади сучасної репрезентації нерухомих пам'яток культурної спадщини України, зокрема й тих, які номінуються до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

На національному рівні основні засади репрезентації нерухомих пам'яток культурної спадщини визначаються Законом України «Про охорону культурної спадщини», підзаконними актами, затвердженими Кабінетом Міністрів України, методичними рекомендаціями, які затверджуються Міністерством культури України.

Тут найважливіше – критерії оцінки пам'яток, затверджені Кабміном, а також методики визначення предмета охорони, тобто тих якостей, завдяки наявності яких об'єкт нерухомоті стає пам'яткою культурної спадщини. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1760 затверджено Порядок визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Там зазначено (п. 10), що об'єкти культурної спадщини національного значення є особливою історичною або культурною цінністю і повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв:

мали значний вплив на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва країни;

безпосередньо пов'язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей;

представляють шедевр творчого генія, стали етапними творами видатних архітекторів чи інших митців;

були витворами зниклої цивілізації чи мистецького стилю.

Критерій автентичності означає, що пам'ятка

повинна значною мірою зберегти свою форму та матеріально-технічну структуру, історичні нашарування, а також роль у навколишньому середовищі.

Об'єкти культурної спадщини місцевого значення (п. 11) повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв:

вплинули на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва певного населеного пункту чи регіону;

пов'язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей певного населеного пункту чи регіону;

є творами відомих архітекторів або інших митців;

є культурною спадщиною національної меншини чи регіональної етнічної групи.

Сьогодні в Україні затверджені й діють нормативи (стандарти і принципи), що стосуються опису та подання пам'яток в обліковій документації (форми документації і правила їх заповнення), а також Методичні рекомендації щодо визначення предмета охорони пам'яток як таких, а також за видами: історії, археології, монументального мистецтва, ландшафту. Важливе значення мають розроблені НДІ пам'яткоохоронних досліджень класифікатори, що встановлюють правила опису об'єктів культурної спадщини всіх видів, типів і категорій. У плані правильної репрезентації пам'яток археології важливі Методичні рекомендації по музеєфікації пам'яток археології [5].

Усі ці документи і правила – для внутрішнього використання. Але в плані репрезентації нашої спадщини на світовому рівні набагато важливіше вдало (адекватно) презентувати її для занесення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Включення об'єктів культурної спадщини до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО сприяє їх розвитку як центрів культури, науки, освіти, туризму. В даний час в основний список від України включено п'ять об'єктів:

Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами та Києво-Печерська лавра (1990)

Ансамбль історичного центру Львова (1998)

Геодезична дуга Струве (2005)

Букові праліси Карпат і Німеччини (2007, 2011)

Резиденція митрополитів Буковини і Далмації в Чернівцях (2011).

Дуга Струве є пам'яткою науки і техніки, яка проходить по території 10 країн Європи – Норвегії, Швеції, Фінляндії, Росії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусі, України, Молдови.

Букові праліси Карпат є пам'яткою природної спадщини, яка як об'єкт всесвітньої спадщини в 2011 р. була територіально розширена за рахунок аналогічних лісів на території Німеччини [6].

Зараз триває підготовка номінаційних досьє для внесення нових природних і культурних об'єктів до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Ста-

ном на початок 2012 р. у попередньому списку (Tentative List) від України перебувають 14 об'єктів культурної спадщини:

1. Історичний центр Чернігова, IX-XIII ст. (1989)

2. Культурний ландшафт каньйону м. Кам'янець-Подільський (1989)

3. Руїни античного міста Херсонес, IV в. до н.е.-XII ст. н.е. (1989)

4. «Могила Тараса Шевченка» і Канівський природний заповідник (1989)

5. Національний степовий біосферний заповідник «Асканія-Нова» (1989)

6. Дендрологічний парк «Софіївка» (2000)

7. Бахчисарайський ханський палац (2003)

8. Археологічний комплекс «Кам'яна могила» (2006)

9. Комплекс пам'яток Судацької фортеці VI-XVI ст. (2007)

10. Миколаївська астрономічна обсерваторія (2007)

11. Астрономічні обсерваторії України (2008)

12. Історичний центр портового міста Одеса (2009)

13. Кирилівська та Андріївська церкви в Києві (2009)

14. Дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі (2010).

Особливо важливою є остання номінація, підготовлена за участю НДІ пам'яткоохоронних досліджень. Вона стосується транскордонного Українсько-Польського проекту щодо включення дерев'яних церков Карпатського регіону до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. В рамках номінації «Дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі», за результатами відповідних натурних обстежень, українсько-польською робочою групою за участю автора цієї статті було визначено 8 об'єктів культурної спадщини від України:

Ансамбль церкви св. Архистратига Михаїла (с. Ужок)

Ансамбль церкви Вознесіння Господнього (с. Ясиня)

Ансамбль церкви Різдва Пресвятої Богородиці (с. Нижній Вербіж)

Церква Св. Духа (м. Рогатин)

Ансамбль церкви Собору Пресвятої Богородиці (с. Матків)

Ансамбль церкви Св. Духа (с. Потелич)

Ансамбль церкви св. Юра (м. Дрогобич)

Церква Пресвятої Трійці (м. Жовква) [7].

Найскладніше в цій справі – оптимальний відбір номінантів і правильна їх презентація. Вони мають бути унікальними у світовому масштабі, обов'язково – автентичними, добре збереженими й добре адміністрованими. Конкретніше це можна продемонструвати на прикладах дилем

і корективів, які виникають при опрацюванні українських номінацій з міжнародними експертами. Так, суттєвих корективів зазнали номінації по Чернівцях, Бахчисараю, Кам'янцю-Подільському і Херсонесу. Та найрадикальнішого переосмислення зазнає зараз номінація «Історичний центр Чернігова, IX-XIII ст.». На думку українських та зарубіжних експертів (О. Сердюк, В. Вечерський, А. Вінграновський, Т. Крестев, І. Маковецький), вона має перспективу тільки як складова нової серійної транскордонної номінації «Храми Київської Русі XI-XIII ст.», яка повинна готуватися і вноситися спільно трьома східнослов'янськими країнами – Україною, Росією і Білоруссю.

Попереднє обґрунтування, тобто репрезентація цієї номінації виходить з того, що в даний час унікальні давньоруські церковні пам'ятки представлені у Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО вкрай неповно і уривками, що не відображає велич вкладу східнослов'янських народів у розвиток світової цивілізації. Це Софійський собор в Києві, Києво-Печерська лавра (Україна), Історичні пам'ятки Новгороду і околиць, Білокам'яні пам'ятки Володимира і Суздаля (Росія). У так званому Попередньому списку з 2002 р. значиться Великий Псков (Росія), а також з 2004 р. – Софійський собор у Полоцьку, Борисоглібська церква в Гродно (Білорусь).

Серійною транскордонною номінацією «Храми Київської Русі XI-XIII ст.» передбачається охопити найдавніші православні храми східнослов'янських земель, які будувалися в єдиній давньоруській державі навізантійській традиції, а зараз розташовані на територіях України, Росії та Білорусії. Всі вони в даний час відреставровані і перебувають у належному технічному стані, включені в національні та міжнародні туристичні маршрути.

Нижче подаємо орієнтовний список храмів, які можуть увійти до цієї номінації:

Україна:

1. Кирилівська церква в Києві серед. XII ст. (архітектура, живопис)
2. Михайлівський собор Видубицького монастиря в Києві XII ст. (архітектура, живопис, ландшафт)
3. Успенський (Георгіївський) собор у Каневі 1144 р. (архітектура, ландшафт)
4. Спасо-Преображенський собор у Чернігові 1033-1041 рр. (архітектура, ландшафт)
5. Борисоглібський собор в Чернігові 1123 р. (архітектура)
6. Успенський собор Єлецького монастиря в Чернігові серед. XII ст. (архітектура)
7. Іллінська церква в Чернігові XII ст. (архітектура, печерний монастир, ландшафт)
8. П'ятницька церква в Чернігові кін. XII ст. (архітектура)
9. Успенський (Мстиславів) собор у Володимирі-Волинському 1160 р. (архітектура, ландшафт)

10. Василівська ротонда у Володимирі-Волинському кін. XIII ст. (архітектура)

11. Церква св. Пантелеймона в Галичі (с. Шевченкове) 1194 р. (архітектура, ландшафт).

Росія:

1. Успенська церква в Старій Ладозі 1160-х рр. (архітектура, живопис, ландшафт)
2. Георгіївська церква в Старій Ладозі 1160-х рр. (архітектура, живопис, ландшафт)
3. Спасо-Преображенський собор в Переславлі-Заліському 1152-1157 рр. (архітектура, живопис, ландшафт)
4. Георгіївський собор в Юр'єв-Польському 1234 р. (архітектура, скульптура)
5. Церква Петра і Павла на Городянці в Смоленську 1146 р. (архітектура)
6. Церква Іоанна Богослова на Варяжках в Смоленську 1170-х рр. (архітектура)
7. Церква Михайла Архангела (Свірська церква) в Смоленську 1194 р. (архітектура, ландшафт)

Білорусія:

1. Софійський собор у Полоцьку 1050-х рр. (архітектура, ландшафт)
2. Спаський собор Спасо-Єфросиніївського монастиря в Полоцьку 1150-х рр. (архітектура)
3. Борисоглібська (Коложська) церква в Гродно кін. XII ст. (архітектура, декор, ландшафт)
4. Благовіщенська церква у Вітебську 1140-х рр. (архітектура).

Всього 22 храми.

Унормування найважливіших аспектів репрезентації пам'яток надзвичайно важливе для коректного й аргументованого внесення їх як об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Тільки це дозволяє захистити їх від загрози руйнування чи спотворення. Та ще важливішою є репрезентація наших пам'яток на міжнародному рівні для внесення їх до Списку ЮНЕСКО з подальшим активним використанням як об'єктів міжнародного туризму. З цією метою варто було б найближчим часом розробити й затвердити вітчизняні методичні рекомендації щодо презентації та освітньої роботи на пам'ятках на базі згаданої вище Хартії ICOMOS про принципи презентації та освітньої роботи на пам'ятках культурної спадщини.

Посилання

1. Культурное наследие. Общество. Диалог: Семинар по межкультурному диалогу стран СНГ в контексте историко-культурного наследия. – К.: НДІ пам'яток охоронних досліджень, 2011. – 124 с.
2. Прибега Л. Національна нормативно-правова та міжнародна охорона культурної спадщини // Пам'ятокзнавство: правова охорона культурних надбань. Збірник документів. – К.: Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2009. – С. 7-24.
3. Резолюції 16-ї Генеральної асамблеї Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS) Квебек, Канада, 30 вересня – 4 жовтня 2008 року // Праці Науково-дослідного

інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 5. – К.: Фенікс, 2010. – С. 30-46.

4. Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини. – К.: Фенікс, 2008. – 176 с.

5. Методичні рекомендації щодо музеїфікації пам'яток археологічної спадщини // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 5. – К.: Фенікс, 2010. – С. 358-361.

6. World Heritage: 2011-2012. – Paris: UNESCO, 2011.

7. Дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі. – Львів: Компанія Гердан, 2011. – 36 с.

Вечерский В.В. Репрезентация памятников в контексте украинского законодательства и принципов ICOMOS

Статья посвящена вопросам репрезентации, т. е. представления памятников культурного наследия в соответствии с требованиями украинского законодательства, в т. ч. для внесения их в Государственный реестр недвижимых памятников Украины, а также репрезентации их на международной арене для включения в Список всемирного наследия ЮНЕСКО.

Ключевые слова: памятник, культурное наследие, репрезентация, номинация.

Vechersky V.V. Representation of monuments in the context of Ukrainian legislation and the principles of ICOMOS

Article is devoted to the presentation of cultural heritage in accordance with Ukrainian legislation, including for inclusion in the State Register of Monuments of Ukraine, as well as their representation on the international stage for inclusion in the UNESCO World Heritage List.

Key words: monument, cultural heritage, representation, nomination.

18.02.2012 р.

УДК [930/2](477.51)

С.Ю. Зозуля

СТРУКТУРА СЕГМЕНТУ НЕРУХОМИХ ПAM'ЯТОК ПAM'ЯТКОЄМНОГО СЕРЕДОВИЩА НІЖИНА

У дослідженні виконана структуризація сегменту нерухомих пам'яток пам'яткоємного середовища м. Ніжина Чернігівської обл. Наведений у якості додатка список нерухомих пам'яток, виконаний за історико-архітектурним опорним планом міста. Результати дослідження можуть бути використані у подальших історіографічних і пам'яткознавчих дослідженнях, а також у практичній пам'яткоохоронній роботі, передусім під час створення в Ніжині історико-архітектурного заповідника.

Ключові слова: нерухомі пам'ятки, види пам'яток, пам'яткоємне середовище Ніжина, культурна спадщина.

Ніжин – місто з тисячорічною історією, упродовж плину якої накопичено значну культурну спадщину. Пам'яткоємне середовище міста почало складатися задовго до утворення його як урбаністичної одиниці, що фіксується, насамперед, археологічними об'єктами, розташованими на його території. Надалі – протягом Х–XX ст. н. е. – з'являються інші різновиди об'єктів культурної спадщини: пам'ятки містобудування, архітектури, історії, монументального мистецтва тощо¹. То ж, цілком природно, що є потреба у визначенні якомога повного переліку цих пам'яток і чіткому їх структуруванню для подальшого наукового вивчення та практичного використання, насамперед у пам'яткоохоронній роботі.

До сьогодні видова структуризація пам'яток Ніжина практично не здійснювалася. Кілька спроб зробити огляд ніжинських пам'яток стосується здебільшого об'єктів архітектурної спадщини [див. напр.: 1; 5], де окремі витвори будівничого генія наших попередників характеризуються з суто архітектурної точки зору, часто навіть не вказуючи статусну приналежність до певної категорії пам'яток. Характеризуючи або згадуючи окремі ніжинські пам'ятки, автори досліджень здебільшого зупинялися на персоналістичній стороні: згадували авторів проекту будівництва майбутньої пам'ятки, зодчих, що зводили будинок чи храм, меценатів, указували персоналії, пов'язані з подальшим існуванням даного об'єкту сучасної культурної спадщини тощо [див. напр.: 3; 4; 7; 8]. Певний огляд пам'яток Ніжина у контексті формування пам'яткоємного середовища міста, проте без спроби їх видового структурування, подано в одній із розвідок автора даного дослідження [див.: 2].

1. У даному дослідженні не розглядаються рухомі пам'ятки – музейні, книжкові, архівні, які становлять інший сегмент пам'яткоємного середовища в силу свого апіорі тимчасового місцезнаходження й перебування юридично у складі інших реєстрів національного надбання (Національного музейного фонду України, Національного бібліотечного фонду України та Національного архівного фонду України).